

על התאולוגיה המיסטית, אֶל טימותאוס

מאת: (פסודו) דיוניסיוס איש גבעת ארס

תרגום ומבוא מאת יהודה ליבס

מבוא

הספר שלפנינו שייך לספרות המיוחסת לדיוניסיוס אֶראופֶגֶיטָה (בכינוי זה [כך

בלטינית, וביוונית: אֶראופֶגֶיטָס] מכונה איש המועצה השיפוטית העתיקה של

אתונה, שמקום מושבה היה בגבעת האל אֶרס [אֶראופֶגוס] הסמוכה

לאַקרופוליס), הנזכר בברית החדשה כתלמיד פֶאולוס, אחד מאותם שפגשו

את פאולוס בביקורו באתונה, והצטרפו לאמונתו (מעשי השליחים יז, לד).

ייחוס זה יסודו בעדות הכתבים עצמם, אך אין לתת בו אמון. כמו הרבה

ממקורות הדת גם כתבים אלה הנם פסודו-אפיגראפיה (בפרק הראשון

מצוטטת גם אמרה מפי ברתולומיּוס, אחד משנים עשר שליחי ישו, שאינה ידועה ממקורות אחרים).

מחברם האמתי של הכתבים, שאיננו יודעים את שמו, חי כארבע מאות שנה אחרי דיוניסיוס, כפי שהסיקו החוקרים מן המונחים והמושגים המצויים כאן, שמקורם בניאו-אפלטוניות של המאה החמשית לספירה (בכתבי הפילוסוף פרוקלוס, איש אתונה, "יורש אפלטון"), אותה פילוסופיה מיסטית פגאנית שלבשה כאן לבוש נוצרי. הייחוס לתלמידו של פאולוס עזר בודאי להתקבלותם של הכתבים, שהמיסטיקה האקסטאטית שלהם, המדברת על ביטול הנפש בישות אלהית אימפרסונאלית, רחוקה ביותר מן האמונה הנוצרית הרגילה ומן המיתוס והתאולוגיה הנוצריים.

הכתבים תורגמו ממקורם היווני ללטינית (בפעם הראשונה במאה התשיעית, בידי הפילוסוף הניאו-אפלטוני יוהַנס סקוּטוס אַרְיַנְנָה [כלומר: יוחנן הסקוטי איש אירלנד]), והיו ליסוד המיסטיקה הנוצרית של ימי הביניים, וגם על זרמי מחשבה אחרים היתה להם השפעה רבה (למשל על תומס איש

אָקוּיַנס, ראש הסכולסטיקאים הנוצרים, איש המאה השלוש-עשרה), ולא בתוך הנצרות בלבד. גם על היהדות השפיעו, בדרכי עקיפין, כתבים אלה או דומים להם, כפי שיווכחו לדעת רבים מקוראי התרגום שלפנינו, ולצורכם של אחרים נציין כאן נקודות השוואה מרכזיות.

נושאו של הספר שלפנינו הוא העלייה המחשבתית שבדרך השלילה. דרך זו, *via negativa*, שמקורה בפילוסופיה הפגאנית הניאו-אפלטונית הגיעה כאן למלוא פיתוחה, ועברה דרך האסלאם (אבן סינא ואחרים) אל יהדות ימי הביניים, והיא מוכרת ודאי לקורא מספר חובות הלבבות לר' בחיי אבן פקודה ומספר מורה נבוכים לרמב"ם. בספר שלפנינו מדובר בדרך מיסטית, המגיעה לחיוב שמעל שלילת הדיבור והמחשבה, כפי שעולה ברור מן המשל המובא כאן בפרק השני המדבר על דרכו של הפסל החושף את יצירתו בהסרת חלקי האבן המיותרים, ואפשר אולי ללמוד מכאן משהו גם על משמעות תורת התארים השליליים במחשבת ישראל, שאולי גם שם לא תמיד משמעותם רק תיאוריה תאולוגית. העליה שבדרך השלילה לעומת הירידה

שבדרך החיוב (כמתואר להלן בפרק השלישי) עומדת לדעתי ביסוד דברי ספר הבהיר (ס' 60) על העליה במחשבה לעומת הירידה למרכבה.

התיאור הדיאלקטי והפרדוקסאלי של האלהות באוקסימורונים דוגמת החשכה המוארת מעל כל אור, או מה שמעבר לכל הוויה, יימצא גם בספרות הקבלה, ובעיקר בספר הזוהר, כגון בצירוף "בוצינא דקרדינותא" שפירושו "שביב של קדרות", או בכינוי "אין" המיוחס בספר זה לבחינה העליונה של האלהות (למשל בזוהר ח"א, דף קמז ע"א). פירושה המילולי של המלה "אוקסימורון" הוא "חכם-טיפש", ואכן גם דוגמא זו תימצא בתיאור האלהות, גם בכתבים הדיוניסיים וגם בספר הזוהר: בקטע שלהלן נפגוש את הסיבה הראשונה של המציאות כשהיא מתוארת כ"חסרת מלה", במקור אֶלֹגוֹס, היא המלה המשמשת ביוונית גם כתואר לבהמה שאינה מדברת. פרדוקס כזה נמצא גם בזוהר בתיאור הפרצוף האלהי העליון, הנקרא "עתיק". עתיק זה מתואר כמוח שסתום מכל עבר, וכדי להמחיש זאת מצטט הזוהר משל הדיוט הנוגע

לטבע הזקן הסניילי: "וזה מה שאומרים: זקן דעתו סתומה ומוחו סתום, שקט ושוכך" (זוהר ג, דף קכח ע"ב, בתרגום מארמית).

גם סגנון הכתבים הדיוניסיים קרוב, מבחינות מסוימות, לסגנונם של כתבים יהודיים מיסטיים, ובראשם ספר הזוהר. הדבר ניכר ביותר בשימוש הרב בסופרלטיביים, שלא מצאתי דרך לתרגמם אלא בתבנית לשונית ההפלגה הזוהריים, מסוג "טמירא דכל טמירין". לשון הכתבים היא אכן מיוחדת במינה: מצד אחד היא מדויקת ודידאקטית (הספר שלפנינו כתוב כמכתב הדרכה לתלמיד בשם טימותאוס), ומצד שני זאת מעין שירה (דיוניסיוס עצמו מכנה את דרשותיו "דברי הלל"), מרבה במלים ומדברת גדולות, סוחפת ומתלהבת, וטובעת בערפל, המזכיר את הישויות העליונות המתוארות בה, החשוכות מרוב אור. על סגנון זה ניסיתי לשמור גם בתרגום, ובכך סטיתי מדרך המתרגמים הרבים לשפות אירופה, שהשתדלו בתרגומם, יותר מן המחבר, להבהיר את הדברים ולקרנם אל השכל.

הקורא העברי ישמח לפגוש כאן את משה רבנו העולה על הר סיני,

שדווקא הוא משמש כאן כמופת של מיסטיקאי. משה איננו מתעניין כאן

בקבלת תורה ובהנהגת העם. ההגבלה והטהרה, שמיעת הקולות וראית

הלפידים, שבתורה מיוחסים לעם כלו (שמות יט, י-טו; כ, יח), מציינים כאן

את שלבי התעלותו האישית של משה, ושיאה מתואר כאן מתוך התבוננות

עמוקה בפסוק "וַיַּעֲמֵד הָעָם מֵרָחֵק, וּמִן־שָׁמַיִם נִגְשׂ אֶל-הָעַרְפָּל אֲשֶׁר-שָׁם הָאֱלֹהִים"

(שמות כ, יז). אמנם בפרקים הבאים גם התאולוגיה המיסטית השלילית

המוצעת לכל אדם מתוארת במונחי עליה על הר, בדומה למשה. התבוננות

כזאת מאפיינת חיבור זה, ששמו "התאולוגיה המיסטית", ניתן להיתרגם גם

כ"עיון מיסתורי בדברי האל".

הטקסט ששימש לתרגום הוא ההוצאה המדעית של: Günter Heil &

Adolf Martin Ritter, *Corpus Dionysiacum II* (= *Patristische*

Texte und Studien 36), De Gruyter, Berlin 1991, pp. 141-150

הפרק הראשון של התרגום התפרסם כבר, עם מבוא, בכתב העת חדרים 13

(1999) עמ' 66-68.

פרק ראשון

אתה השלוש, יש על כל יש, אל על כל אל, טוב על כל טוב, הנוצר לנוצרים
את חכמת האלהות, ישר נרכנו אל ראש הפסגה העליונה אשר לדברי האורקל
[הם כתבי הקדש] המיסטיים, זו הטמירה על כל טמירין וזוהרת בזהר עליון.
מקום שם מסתורי דבר-האלהים [במקור: התאולוגיה] הפשוטים, המחלטים
והקבועים נחבאים אל תוך הערפל המואר מפל של הדממה הלוטה במסתורין,
כשהם מאירים באור עליון בתוך האפל מפל את הזוהר על כל זוהרים, ובתוך
מה שפפל וכל אינו נראה ואין בו ממש לממשו, ממלאים הם וגודשים בשפע
בכל שכיות התפארת היפות על כל יפות את הדעות שאין להן עינים.
אלה הדברים יהו לי תפלה. אך אתה, חברי טימותאוס, בדרך
השפדלותך האמיצה במראות המיסטיים נטש את הפעילויות השכליות ואת כל

המוחזשות והמשפלות ואת כל האיננו והינשנו, ובלא יודעין המשך ככל האפשר מעלה אל האחוד עם אותו שמעבר להנה ולדיעה. כי בהתפשטות העצמיות, ביציאה מן הכל, באקסטזה מחלטת הנעשית בטירה בלא סיג ורסן, אל עבר קרן החושף האלהי הנעלית על כל מציאות, כשכל הסרת ומכל שחררת, מעלה תובל.

ראה והשגח שלדברים אלה לא יקשיב איש מאותם שלא באו בסוד קדושים, כלומר מי שדבקים בנמצאות ומדמים שאין שום דבר שקיומו נעלה מעל הנמצאות, וסבורים שיודעים הם בידיעתם העצמית את אשר שנת חושף סתרו. ואם מעל לאלה מקומן של ההתקדשיות האלהיות במסתורין, מה יוכל אדם לומר על מי שפיתר שאת אין להם עסק בנסתרות; על כל אלה אשר את העלה העליונה על הכל מתוים בטבעם של אחרוני הנמצאות, וטוענים שאין לה יתרון על אותם לא-אלהים שעצבו על ידם ועל דמויים מרבי צורות? שומה להניח ולחייב לגביה את כל ההנחות שנניח בנוגע לנמצאות, בהיותה סבת כלם, ובמובן עצמי ואמתי מזה לשלל ממנה את כל ההנחות, בהיותה

נעלה על כל בהנחתה; ואין לספר שהשליחות מנגדות הן לחיובים, אלא שהיא

קודמת הרבה, מעל החסרונות, זו המנשאת גם מעל כל הסרה וגם מעל כל

הנחה.

כך, על כל פנים, טוען ברתולומיוס האלהי, באמרו כי התאולוגיה

[תרתי משמע: דבר האלהים ודבור אודות האלהים] הנה גם רבה וגם מועטה

עד מאד, וכי האונגליון רחב הוא וגדול, ואף גם מתמצת. נראה בעיני שהפליא

להשכיל זאת - שסבת הכל הטובה גם מרבה במלים היא ובאותה עת גם מעטת

מלים וחסרת מלה, כאלו אין בינה לא דבור ולא דעה, מהיותה עליונה על כל

בהנחה עלאית, ומופיעה ומתגלה באמת בלא לבוש רק לאלה החוצים ועוברים

מעבר לכל הטמאות וגם מעבר לטהרות, לעוברים מעבר לכל עליה על כל

הגבהים הקדושים והנשאים, בעזבם אחריהם את כל האורות האלהיים, את

הקולות והדברים [או: הדברות] השמימיים, ובאים בתוך הערפל, אשר שם

מצוי באמת, כפי שאומרים דברי האורקל [= כתבי הקודש], זה שמעבר לכל.

כי לא בכדי נצטוו משה האלהי להטהר תחלה בעצמו, ואזי להגביל
 עצמו ולהבדל מכל דבר [או: מי] שאינו כמותו. ואחר ההטהרות כלה שומע
 הוא את השופרות רבי הקולות, ורואה אורות רבים המבזיקים קרנים טהורות
 שזורמות בשפע. אז מפרש הוא מן ההמון, ועם הפוהגים הנבחרים מקדים
 ונגש אל הגבה אשר לעליות האלהיות. אמנם איננו נפגש בהן עם האל עצמו,
 אף הוא צופה, לא באל עצמו (הריהו בלתי-נצפה), אלא במקום שם עמד (זה
 לדעתי בא לסמן כי האלהיים והגבוהים מכל הדברים הנראים והמשפלים הנם
 מלים אחרות שרומזות לנמצאות הכבושים תחת העליון על כל, שנוכחותו
 בגבוהים המשפלים מצגת דרך, נוכחות שמעל כל משג, המציבה רגל על
 המקומות המקדשים לו מכל).

אז משתחרר הוא [משה] גם מהם, מן הנראים ומן הרואים, ובא בתוך
 ערפל אי-הידיעה המסתורי בעצם הניתו, ובהתאם לו מדיר עצמו מכל ההשגות
 והידיעות; עתה מצוי הוא בתוך מה שמכל וכל אינו נראה ואין בו ממש
 למששו, בהיותו כלו של זה שמעבר לכל, וגם של אף אחד - לא של עצמו ולא

שָׁל אַחַר, וּכְשֶׁהוּא מִתְאַחֵד, בְּמוֹכֵן נִעְלָה יוֹתֵר [שָׁל הַמְלָה], עִם הַלֵּא-נוֹדַע
 לְחֵלוּטֵי תוֹךְ אֵי-פְעִילוֹת שָׁל כָּל יְדִיעָה, כְּשֶׁבִידִיעַת לֵא-דְבָר יוֹדַע הוּא שָׁכַל עַל
 כָּל שָׁכַל.

פֶּרֶק שֵׁנִי

לְבֹא בְּאוֹתוֹ עֲרַפֵּל אֹר עֲלִיּוֹן מִתְפַּלְלִים אָנוּ, דְּרָךְ אֵי-הַבְּטָה וְאֵי-יְדִיעָה לְרֵאוֹת
 וְלִדְעַת אֵת זֶה שְׁמַעַל הַסְּתַכְלוֹת וִידִיעָה, בְּאֲמָצְעוֹת עֲצָם הַלֵּא-לְרֵאוֹת וְדְבָר-לֵא-
 לִדְעַת – שְׁהָרִי זֶהוּ בְּעֲצָם לְרֵאוֹת וְלִדְעַת; וְלִהְלֵל אֵת זֶה הַנִּעְלָה עַל כָּל יֵשׁ,
 בְּאִפְּן נִעְלָה עַל כָּל יֵשׁ: בְּאֲמָצְעוֹת הַסְּרַת הַנְּמָצְאוֹת כָּלָם. כְּמוֹ אוֹתָם [פְּסָלִים]
 בְּעֲלֵי נְטִיָּה טְבָעִית, אֲשֶׁר בִּיצִירַת פְּסָלִים מְפַנִּים אֵת כָּל מַה שְׁמַנִּיחַ וּמְעָרִים
 קְשָׁיִים עַל הַהִתְבּוֹנְנוֹת הַטְּהוֹרָה בְּטָמִיר, כְּשֶׁבְּאֲמָצְעוֹת הַהִסְרָה לְבִדָּה מוֹצִיאִים
 הֵם לְאוֹר, כְּשֶׁהוּא לְעֲצָמוֹ, אֵת הַיְפִי הַמְּסַתֵּר.

עֲלִינוּ, סְבוּרֵנִי, לְהַלֵּל אֵת הַהִסְרוֹת בְּנִגּוּד לְהַנְחוֹת. שְׁהָרִי אֵת אֵלָה נְהַגְנוּ
 לְהַנִּיחַ בְּפִתְחָנוּ בְּרֵאוֹנוֹת מִכָּל כְּשֶׁאָנוּ יוֹרְדִים דְּרָךְ הָאֲמָצְעִיּוֹת עַד לְאַחֲרוֹנוֹת,

אָף פֿאַן בייצירט העפֿלות מן האַחרונות אַל ראַשי הַראַשִׁים מְסִירִים אָנוּ כָּל
 דָּבָר, לְמַעַן נִדַּע בְּעֶרְטוּל אוֹתָהּ אִי-יָדִיעָה הַמְּלַבֶּשֶׁת בְּכָל הַנִּמְצָאוֹת עַל יָדֵי כָּל
 הַנּוֹדְעוֹת [או: (נְסֻתָּרַת) מְכַל הַיּוֹדְעִים], וְנִרְאֶה אוֹתוֹ עֶרְפֶּל אוֹר עֲלִיוֹן הַמְּסֻתָּר
 עַל-יָדֵי [או: מ] כָּל הָאוֹר שֶׁבִּנְמֻצָאוֹת.

פּרָק שְׁלִישִׁי

אָכֵן בַּהֲתַנְיּוֹת הַתְּאֻלוֹגִיּוֹת [סֵפֶר זֶה אֵינוֹ נִמְצָא בִּידִינוֹ] הִלְלָנוּ אֶת הַיְסוּדוֹת
 הַמַּהוּתִּים בְּיוֹתֵר שֶׁל הַתְּאֻלוֹגְיָה הַחַיּוּבִית: אִיךָ הַטֹּבֵעַ הָאֱלֹהִי וְהַטּוֹב נִקְרָא
 אַחֲדוּתִי וְאִיךָ שְׁלוּשִׁי; מִי הִיא הַנְּקֻרָאֵת לְפִי עֲצֻמוֹתָהּ גַם אֲבָהוּת וְגַם בְּנוּת; מַה
 מְבַקֶּשֶׁת לְהַבְהִיר תְּאֻלוֹגִיַּת הָרוּחַ; אִיךָ מִתּוֹךְ הַטּוֹב הַבְּלָתִי חֲמָרִי וּבְלָתִי מִתְחַלֵּק
 צוּמְחִים אוֹרוֹת לְבַת הַטּוֹב, וְהֵם נִשְׁאָרִים אֵינָן בְּלָתִי פּוֹרְשִׁים מִן הַמְּנוּחָה שֶׁבוּ
 וּבְעֲצָמָם וּבִינֵיהֶם שְׁנוֹת נִצְחָה הִיא לְנִבְיִטָה הַחוּזָרָת; אִיךָ יִשׁוּעַ, אוֹתוֹ שֶׁמַּעַל יֵשׁ,
 בְּאַמְתוֹת טֹבֵעַ אָנוּשׁ לּוֹבֵשׁ יִשׁוּת; וְאִיךָ שְׁאָר כָּל הַדְּבָרִים שֶׁהִתְגַּלוּ בְּדַבְּרֵי
 הָאוֹרְקָל [= כְּתָבֵי הַקִּדְּשׁ] הִלְלוּ בַּהֲתַנְיּוֹת הַתְּאֻלוֹגִיּוֹת. בְּעַל הַשְּׂמוֹת הָאֱלֹהִיִּים

[ספר זה נמצא בידינו]: איך נקרא שמו טוב, איך קנים, איך חיים, איך חכמה,

איך גבורה, וכל האחרים המשפטיים למערכת שמות האל המשפלת.

בתאולוגיה הסימבולית [הספר אינו נמצא בידינו]: מהן השאלות

[המטונימיות] מן המושגות אל האלהיות; מהן הדמיות האלהיות; מהן

התבניות האלהיות והתלקים והאברים; מהם המקומות והקשויים [או:

העולמות. הקוסמוסים] האלהיים; מהם הכעסים; מהם הצערים והחמות; מהם

השכרים והתמרמורות; מהן השבועות ומה הקללות; מהן השנות ומה העריות,

וכל שאר הדמויים המעצבים בקדושה של דמות-האל הסימבולית.

וסבורני שהבחנת בך, עד כמה רבי-מלים הם האחרונים, הרבה יותר

מן הראשונים. והרי צריך היה שההתניות התאולוגיות והפרישה של השמות

האלהיים תהינה קצרות דבור יותר מן התאולוגיה הסימבולית. היות שכל

שכלפי הפסגה שוללים הגנו [או: נושאים אנו את מבטנו], באותה מדה

מתלבשות המלים בהבחנות המשפלות; ממש כפי שעתה כשחוזרים אנו אל

תוך הערפל אשר מעל לשכל, אנחנו מוצאים לא קצר-דבור אלא חסר-דבור

מחלט וחסר-דעת. ובעוד נשם, כשירד הדבור מלמעלה אל האחרונות, כשעור

הירידה כן התרחב הוא לכדי פמות מקבילה בגדלה, הרי עתה בעת עלייתו

מלמטה אל המצוי-שמעל-מצוי, כמדת העליה מצטמצם הוא, ואחרי העליה

כלה חסר-קול יהיה, ויאחד בשלמות עם הבלתי נתן לבטוי.

אך למה בכלל, אומר אתה, לאתר שהנחנו לנו את ההנחות האלהיות

החל מן הראשון לכל, בהסרה האלהית פותחים אנו מן האחרונות? כי בשעה

שהנחנו את שמעל כל הנחה, החל ממה שיותר ויותר מקרב אליו צריך היה

להניח את החיוב ההיפותטי [גם: ההנחתי]; אך בשעה שמסירים אנו את שמעל

לכל הסרה [צריך] להסיר החל מן הנבדלים ממנו ביותר. שמה אין הוא יותר

חיים וטוב מאשר אור או אבן? ויותר אינו שפור ולא זועם מאשר לא ידבר

ולא ישכל?

פרק רביעי

אומרים אנו אפוא כי סבת כל הדברים, בהיותה מעל כלם, אין היא בלתי-
 נמצאת ולא בלתי-חיה, אינה חסרת דבור ולא חסרת דעה; איננה גוף ולא
 תבנית, אין לה צורה ולא איכות או כמות או משקל. אין היא במקום ואינה
 נראית ואין לה מגע מוחשי; אין היא חשה ולא מוחשת; אין לה בלבול ולא
 הפרעה כמסערת מרגשות היוליים, אין היא בלי יכלת כנתונה תחת מארעות
 מוחשים, אין היא בתסרון אור; אין היא ואין לה שנוי או הפסד או חלוקה או
 גרעון או שפיעה ולא שום דבר אחר אשר למוחשות.

פרק חמשי

ובהעפילנו עוד אומרים אנחנו: זאת אינה נפש ולא שכל, אין לה [כח] דמיון
 או סברה או דבור או השפלה; לא דבור הנפה ולא השפלה, לא תדבר ולא
 תשכל; איננה מספר ולא ערך, לא גדל ולא קטן, לא שויון ולא חסר שויון, לא
 דמיון ולא חסר דמיון; אינה עומדת על עמדה ואינה מונעת ואינה נוהגת
 מנוחה; אין לה פח ואין היא פח ולא אור; איננה חיה ואין היא חיים, אין היא

ישות ולא נצח ולא זמן, לא יגע בה מגע משפך ולא הכרה, אין היא אמת ולא
 מלכות ולא תקמה, לא אקד ולא אקדוה, לא אלהות ולא טוב, אין היא רוח כפי
 ידיעתנו, לא בנות ולא אבהות ולא משהו אחר מן הנודעות לנו או לאחר מן
 הנמצאות; היא איננה משהו מן הבלתי נמצאות ואף לא משהו מן הנמצאות,
 אין הנמצאות יודעים אותה כהייתה, ואין היא יודעת את הנמצאות כהייתם;
 אין שיך בה דבור ולא שם ולא ידיעה; לא חשך היא ולא אור, לא תעיה ולא
 אמת; לא שיך בה כלל הנחה או הסרה, ובניצורנו הסרות אותה לא מניחים אנו
 ולא מסירים, כי מעל כל הנחה היא סבת הכל המשלמת והיחידה ומעל כל
 הסרה היא רוממות המשחרר מכל הדברים בפשטותו, ואף מעבר לשלמיות.